

Tone Kregar

MILAN HODŽA IN SREDNJA EVROPA

Podobno kot ostali manjši slovanski narodi Srednje Evrope se tudi Slovaki ne morejo pohvaliti z večjim številom osebnosti, ki bi (tudi izven lastnih narodno-državnih okvirov) močneje zaznamovali politično misel in prakso prve polovice 20. stoletja. Za to lahko okrivimo predvsem narodno zatiranje in madžarizacijo, ki je vse do leta 1918 predstavljala največjo oviro družbenega, kulturnega in gospodarskega razvoja Slovakov ter s tem tudi razvoja slovaške politične misli, po razpadu monarhije in nastanku 1. ČSR (prve Češkoslovaške republike) pa pretežno češki politični primat v novi državi. Večina takratne slovaške politične elite je v obdobju med obema vojnama izbirala med, poenostavljeno rečeno, dvema možnostima: ali v okviru vsedržavnih, centralističnih in čehoslovakističnih strank igrati bolj ali manj stransko vlogo oz. kvečjemu voditi to stranko v slovaškem delu države ali pa se postaviti na čelo narodno-konzervativnega, avtonomističnega in v veliki meri samooomejujočega političnega gibanja, ki ga je reprezentirala predvsem Hlinkova Slovaška ljudska stranka. Tudi zato bomo v tem času težko našli slovaškega politika, ki bi v Evropi užival vsaj podoben politični ugled, kot sta ga imela denimo Masaryk in Beneš ali še pred njima Karel Kramář. Pomembno izjemo v tej situaciji pa nedvomno predstavlja Milan Hodža, ena naj-

markantnejših in najsposobnejših figur slovaške in češkoslovaške politike in nenazadnje tudi edini slovaški ministrski predsednik 1. ČSR, kakor označujemo obdobje od nastanka države do Münchenskega sporazuma. Glede na njegovo politično in diplomatsko dejavnost ter politične koncepte ga lahko namreč mirno uvrstimo med pomembne osebnosti evropske politike.¹

Na njegovo izjemno zanimivo in pestro življenjsko pot in poslanstvo je v določeni meri vplivalo že samo okolje, iz katerega je izhajal. Hodževi so bili od nekdaj trdna, narodno zavedna družina, njegov stric Michal Miloslav Hodža pa spada med najpomembnejše Slovake 19. stoletja.² Že v gimnaziji je Milan Hodža pokazal velik interes za politična vprašanja in tuje jezike (pozneje je aktivno obvladal sedem tujih jezikov) ter se začel ukvarjati z novinarstvom, kate-

¹ Milan Hodža, *Federácia v strednej Európe a iné štúdie (naprej Federácia...)*, Kalligram, Bratislava 1997 (Pavol Lukáč, *Stredoeurópanstvo Milana Hodžu*), str. 11.

² M. M. Hodža (1811-1870) je bil poleg Štúra in Hurbana član vodilne trojice slovaškega narodnega gibanja, ki je v 40. letih 19. stoletja postavila temelje slovaški jezikovno-kulturni in narodno-politični emancipaciji ter v revoluciji leta 1848 tudi vodila vstajo proti Madžarom. Več o tem v: Tone Kregar, *Slovaško literarno časopisje o Slovencih 1918-1938 (diplomsko delo)*, Ljubljana 1997, str. 3-6.

remu je ostal zvest vse življenje. Prav skozi profesionalno novinarstvo in založništvo je prešel v politične vode in bil kot edini Slovak leta 1905 z glasovi slovaških in srbskih glasov v Vojvodini izvoljen za poslanca ogrske skupščine. V njej je večino svojega truda namenil sodelovanju nemadžarskih poslancev ter s takšno politiko žel prve vidne uspehe. Že takrat je udejanjal svoje načelo, po katerem je na podlagi skupnih interesov možno sodelovati prav z vsakim in katero ga je pozneje uvrstilo med mojstre tako "uradne" diplomacije kot tudi lobiranja in zakulisja. Svoje politične koncepte, katerih osnova je bila demokratizacija ogrskega dela monarhije in z njo povezana osvoboditev nemadžarskih narodov, je v obdobju pred letom 1914 tesno povezoval s politiko prestolonaslednika Franca Ferdinanda oz. njegovimi plani o reformi monarhije, ki naj bi (tako s pomočjo kot tudi v korist nemadžarskih narodov) predvsem omejila moč in separatistične težnje madžarske aristokracije. Hodža je bil kot član prestolonaslednikovega belvederskega kroga njegov osebni zaupnik in svetovalc ter tako izjemni poznavalec Ferdinandovih političnih pogledov in načrtov kakor tudi osebnih značilnosti, simpatij in strahov.³ S svojim vplivom se je zavzemal predvsem v smeri poskusa federalizacije monarhije na narodnostni osnovi, za katero pa seveda tudi prestolonaslednik ni bil najbolj zagret. Znani sarajevski dogodki so dokončno uničili upanje, da bi bodoči cesar nekoč lahko kakorkoli že "uredil" narodnostne (in ostale) probleme v monarhiji, zato je tudi Hodža začel iskati in zagovarjati drugo alternativo, ki je v letih 1. svetovne vojne vse bolj prihajala na površje.

Hodža je bil namreč odličen poznavalec češke politike, sodeloval je z revijo Hlas in se dobro poznal z Masarykom. Že vrsto let se je zavzemal za kulturno, gospodarsko in prosvetno sodelovanje Čehov in Slovakov, zato se mu v novi politični stvarnosti ni bilo težko odločno postaviti na stališče tudi političnega sodelovanja oz. združitve obeh narodov. Po razpadu monarhije je vodil mirovno misijo nove države v Budimpešti, svojo politično pozicijo pa je leta 1919 še okrepil z imenovanjem za ministra za unifikacijo, ki je skrbel za usklajevanje in poenotenje avstrijskih in ogrskih zakonov, ki so veljali v čeških deželah in na Slovaškem. Ko se je leta 1922 Slovaška narodna in kmetijska stran-

ka, na čelu katere je bil, združila z Republikansko stranko češkoslovaškega podeželja v vsedržavno Republikansko stranko poljedelskega in malokmečkega ljudstva, se je začel njegov bliskovit prodor v sam vrh politične elite 1. ČSR. Kot njen voditelj na Slovaškem je postal podpredsednik te najmočnejše češkoslovaške stranke in permanentni poslanec v skupščini. Med leti 1922-1926 ter 1932-1935 je bil minister za kmetijstvo, v letih 1926 in 1929 pa minister za šolstvo in narodno prosveto. Ob tem se je ves čas ukvarjal s publicistiko in bil lastnik več časnikov, zasedal pa je tudi pomembne položaje v raznih strokovnih in kulturnih institucijah tako doma kot po svetu. Leta 1935 je postal predsednik vlade (nekaj časa tudi minister za zunanje zadeve) in na tem mestu ostal vse do Münchna, ko je odstopil in emigriral. S politično dejavnostjo je nadaljeval tudi v eksilu, zaradi nesoglasij z Benešem pa je razvijal predvsem svoje lastne teorije o prihodnosti, tako ČSR kot ostale (predvsem srednje) Evrope. Smrt leta 1944 v ZDA mu je žal preprečila, da bi s svojim ugledom in politično modrostjo postal aktivni soustvarjalec njenega povojnega razvoja.⁴

Hodža in slovaško narodno vprašanje v 1.ČSR

*"Torej slovaški nacionalizem kot moralni princip, vendar pa zaradi vseh okoliščin enotni češkoslovaški politični narod. V praktični politiki to ne pomeni niti centralizma, niti avtonomije, temveč državno-politično-narodno enotnost ter regionalizem z administrativno samoupravo."*⁵

Trajno in mednarodno priznana mejo nove češkoslovaške države je končno določila šele Trianonska mirovna pogodba 4. 6. 1920. Češkoslovaška republika je ob nastanku obsegala 140.394 km² ter imela 13,6 milijonov prebivalcev, od tega v čeških deželah okoli 10 milijonov, na Slovaškem okoli 3 milij. in v Podkarpatski Rusiji okrog 0,5 milijona. Pri ljudskem štetju 1921 se je k češki in slovaški narodnosti priglasi- 65,5%, k nemški 23,4%, k madžarski 5,6% in k ukrajinski narodnosti 3,5% prebivalcev. V tej

³ Glej: *Federácia... (Federácia v strednej Európe)*, str. 93-107.

⁴ *Eduard Nižňanský a kolektív, Kto bol kto za 1. ČSR, QIII, Bratislava 1993, str. 77-83.*

⁵ *Milan Hodža, Nie centralizmus, nie autonomizmus, ale regionalizmus v jednom politickom národe, Slovenská otázka v 20. storočí, Kalligram, Bratislava 1997, str. 186.*

narodno izredno pestri državi so narodne manjšine tvorile več kot tretjino prebivalstva in šele "umetna" stvaritev ter uporaba termina "češko-slovaški narod" je preprečila videz ČSR kot multinacionalne države v pravem smislu te besede.

Glede na narodni položaj Slovakov pred letom 1918 predstavlja nastanek ČSR nedvomno njihovo narodno osvoboditev, saj sta groba madžarizacija in narodnostni pritisk ostala le še slab spomin na preteklost. Od leta 1918 je število Slovakov statistično nepretrgoma naraščalo, še posebej pa je nova stvarnost prišla do izraza na jezikovnem področju. V šolah vseh stopenj so uvedli slovaščino kot učni jezik, postopoma, a temeljito so izgrajevali mrežo slovaških osnovnih in srednjih šol, že leta 1919 pa so v Bratislavi ustanovili univerzo Jana Amosa Komenskega z medicinsko, pravno in filozofsko fakulteto. Slovaščina je postala uradni jezik v vsem javnem življenju, v uradih, na sodiščih, v društvih in cerkvah. Nastale so nove profesionalne kulturne ustanove kot npr. Slovaško narodno gledališče, Univerzitetna knjižnica in muzeji, obnovili pa so tudi dejavnost Maticе Slovaške. Pri tej resnično prelomni kulturno-družbeni prenovi Slovaške so v veliki meri sodelovali tudi češki priseljenci, ki so zaradi pomanjkanja domačih, slovaških izobražencev in strokovnjakov zamenjevali nezanesljivo in odseljeno madžarsko osebje. Sorodnost češkega jezika z jezikom domačinov je omogočila hitro "odmadžarčenje" javnega življenja, po drugi strani pa češki uslužbenci in uradniki večinoma niso niti poskušali sprejeti slovaščine in so vztrajali pri svojem (sicer sorodnem) jeziku tudi v službi. Številna češka prisotnost⁶ (predvsem v nekaterih mestih) je kmalu izzvala negodovanje slovaških avtonomističnih krogov ter protičeško agitacijo, ki se je še povečala s pojavom lastnega novoizšolanega kadra v drugi polovici dvajsetih in v tridesetih letih. Čehi so na Slovaškem poslej marsikomu predstavljali le "odžiralce kruha", tako da se je kulturnim, jezikovnim in verskim (katoliški Slovaki so Čehom zamerili predvsem njihovo husitsko tradicijo ter jim očitali, da širijo brezbožni liberalizem) razlogom nestrpnosti pridružil še ekonomski. Ta zadnji vidik pa je predstavljal le delček velikega problema, katerega vzroke je treba iskati prvenstveno v neena-

komerni gospodarski razvitosti čeških dežel in Slovaške. Čeprav je Slovaška veljala za industrijsko najrazvitejši del ruralne Ogrske, je večina njenih prebivalcev (80%) še vedno delala v kmetijstvu ali bila z njim direktno povezana. Zato v zadnjih letih pred vojno sicer hitro se razvijajoča industrija (pretežno predelovalna), ruralnega videza dežele še ni kaj prida načela. Na drugi strani o izredni gospodarski razvitosti čeških dežel ni potrebno govoriti, omenimo le, da je odstotek kmečkega prebivalstva komajda presegal odstotek zaposlenih v industriji (38,5% proti 34%), kar gotovo ni bilo pravilo takratne Evrope. Logična posledica tega je bila, da slovaška industrija oz. kapital, s češkim kapitalom in industrijo na takratnem izrazito liberalnem trgu, v katerega država ni dosti posegala, ni mogla enakovredno tekmovali. Problem so predstavljale tudi visoke transportne tarife in slabe prometne zveze med Slovaško in češkimi deželami, saj je prej vse gravitiralo k Budimpešti. Češki kapital, ki je na Slovaškem nadomestil madžarskega, se na novonastalo situacijo ni preveč oziral oziroma jo je izkoristil v svoj namen, predvsem z odpravljanjem nezaželene konkurence češkim podjetjem. Ti in še cela vrsta drugih razlogov so povzročili, da se je slovaško gospodarstvo znašlo v hudi krizi. Podjetja so propadala, ali pa svojo proizvodnjo omejila zgolj na predelavo surovin, v izgradnjo novih pa se ni investiralo. Vse to je nujno vodilo v povečanje brezposelnosti, ponovno pa se je odprla rakava rana na slovaškem narodnem telesu - izseljevanje. Le-to je tokrat potekalo v češke dežele, pa tudi preko luže. Takšna situacija je seveda povečevala in tudi opravičevala odpor Slovakov do praške centralistične in izkoriščevalske gospodarske politike. Razlika med ekonomsko razvitostjo čeških dežel na eni in Slovaške na drugi strani se proti njihovim (slovaškim) pričakovanjem ni zmanjševala, temveč je celo naraščala, domače gospodarstvo pa je izgubljalo še tisto prednost, ki jo je pred vojno imelo v primerjavi z nekaterimi drugimi evropskimi deželami. Problem je predstavljal tudi izreden porast prebivalstva, ki je še povečal pavperizacijo številnega poljedelskega proletariata, ki je kljub izvedeni zemljiški reformi naraščal ter živel v slabih življenjskih pogojih, s tem pa predstavljal plodna tla za komunistično agitacijo. Ves čas problematični položaj se je še posebej zaostрил v času gospodarske krize, ko je zaradi brezposelnosti v češko-moravskih industrijskih centrih upadlo povpraševanje in s tem uvoz kmetijskih izdelkov iz poljedelskega slovaškega dela države.

⁶ *Gre za okrog 120.000 Čeliov, predvsem uradnikov, učiteljev, železničarjev, policajev in vojakov. I. Lipták, Slovensko v 20. stoletju, Vydavateľstvo politickej literatúry, Bratislava 1968, str. 99.*

Gospodarske razmere so seveda samo prilivale olje na ogenj slovaškega nezadovoljstva, ki se je z nerešenim narodnim vprašanjem vedno znova obnavljalo in krepilo. Dejali smo že, da so Čehi in Slovaki v 1. ČSR predstavljali le 65% prebivalstva. Tesna povezanost in medsebojna odvisnost obeh narodov je bila iz nacionalnopolitičnega vidika še toliko bolj pomembna zaradi (vsaj od začetka) izrazito odklonilnega stališča narodnih manjšin, predvsem Nemcev in Madžarov, do nove države. ČSR je na mednarodni ravni nastopala kot nacionalna država, povezanost Čehov in Slovakov pa poudarjala s proklamiranjem enotnega češkoslovaškega naroda. Čehoslovakizem, kot poenostavljeno imenujemo to koncepcijo, je s tega vidika mogoče razumeti, saj bi v nasprotnem primeru bil razviden nastanek mnogonacionalne države, katere mednarodno utemeljevanje bi bilo najbrž dokaj komplicirano. Po drugi strani pa je ta koncepcija služila tudi dosti manj "upravičenim" notranje-političnim ciljem in velikemu delu Slovakov vedno bolj pomenila le masko, za katero se je skrival češki imperializem oz. kot pravi slovaški marksistični zgodovinar S. Falfan: "*Oblastniško uveljavljani čehoslovakizem, kakršen se je formiral po letu 1918, ni bil več izraz češko-slovaške vzajemnosti, niti "bratskili čustev". Bil je oblastniško orodje oziroma nasilni asimilacijski proces. Seveda je bilo pretvarjanje njegovega pomena in poslanstva od začetka namerno in je služilo za maskiranje resničnega temelja ideologije čehoslovakizma - oblastniškega velikočeškega šovinizma, ki je zanikal existenco slovaškega naroda, s tem pa tudi njegovo pravico do samoodločbe in si prizadeval, podobno kot pred tem Madžari, vtelesiti Slovake v češko narodno celoto.*"⁷

Čeprav je to radikalno mnenje morda malce pretirano oziroma vsaj diskutabilno, pa ni moč zanikati, da so se Čehi in Slovaki nahajali v zelo različnem razvojnem stadiju in da še zdaleč niso bili nekaj enotnega oz. homogenega. Prav to različnost in pa slovaške specifičnosti bi bilo nujno potrebno upoštevati in državno upravo decentralizirati. Tega pa češka politična reprezentanca ni bila sposobna. Zanj je vsaka delitev oblasti in razdelitev uprave na manjše enote pomenila oslabitev države.

Vse zahteve po večji decentralizaciji in slovaški samoupravi so zato češko oz. češkoslovaško usmerjene stranke (te so bile praktično ves čas na oblasti) označevale za protidržavno dejavnost in razbijanje domovine, avtonomistom pa očitale (večinoma neupravičeno) madžarons-tvo, separatizem in želje po obnovitvi Avstro-Ogrske. Dejstvo je, da se je 1. ČSR izoblikovala (ob nedvomni, takšni in drugačni prevladi češkega naroda) kot unitarna država z izrazitimi črtami centralizma, kateri je kot temelj služila državna ideja enega, "češkoslovaškega naroda".⁸

Takoj po vojni je imela Slovaška značaj administrativne celote, ločene od čeških dežel. Minister s polno močjo za upravo Slovaške je postal slovaški politik V. Šrobar, vendar pa so v njegove odločitve posegala praška ministrstva in ga na ta način držala v podrejenem položaju. L. 1923 so v smislu unifikacije po vsej državi uvedli župni sistem, ki pa se v čeških deželah ni prijel. Zato je bila l. 1927 uresničena nova upravna reforma, ki je ukinila župe (na Slovaškem jih je bilo 6) in državo razdelila na štiri dežele: Češko, Moravsko in Šlezijo (skupaj), Slovaško in Zakarpatsko Ukrajino. Nastala je deželna uprava, v kateri je Slovaška teoretično sicer tvorila ozemeljsko upravno enoto, vendar brez zakonodajne in izvršilne politične moči. Praksa se torej ni bistveno spremenila in je še naprej vodila k centralizmu, kar je bil dodaten razlog, da je že v prvih letih ČSR zaživel slovaški nacionalizem, avtonomija pa postala najbolj ponavljana zahteva slovaške nacionalne politike.⁹

V obdobju 1. ČSR je na Slovaškem delovalo več kot deset političnih strank, ki so se bolj ali manj redno in v različnih povezavah, z različnim uspehom potegovale za vstop v praški parlament. Daleč najpomembnejšo vlogo so igrale Republikanska stranka poljedelskega in malokmečkega ljudstva (agrarna), Češkoslovaška socialdemokratska stranka, Komunistična stranka Češkoslovaške in Hlinkova slovaška ljudska stranka (HSĽS), že zaradi zgodovinske tradicije

⁸ To idejo je jasno izražala tudi preambula Ustave ČSR iz leta 1920, ki se začne z besedami "Mi, narod češkoslovaški..." ter jezikovni zakon, ki je govoril o češkoslovaškem uradnem jeziku, le da se naj v čeških deželah uraduje praviloma v češčini, na Slovaškem pa "praviloma" v slovaščini. Kto bol kto, str. 17; Dejiny štátu a práva na uzemí Československa v období kapitalizmu II, SAV, Bratislava 1973, str. 140.

⁹ Več o administrativni upravi in reformah v 1. ČSR v: Dejiny štátu a práva II, str. 194-198.

⁷ Samo Falfan, Slovenská otázka v Československu, Vydavateľstvo politickej literatúry, Bratislava 1968, str. 70.

pa je potrebno omeniti tudi Slovaško narodno stranko. Omenjene stranke se niso razlikovale le po ideološko-politični usmeritvi ter po socialni in religiozni pripadnosti njenih članov in volilcev, temveč tudi glede svojega odnosa do slovaškega nacionalnega vprašanja in državno-pravnega položaja. Poenostavljeno jih lahko razdelimo na centralistične (čehoslovakistične), kamor so spadale praktično vse vsedrjavne stranke in avtonomistične (Hlinkova slovaška ljudska stranka in Slovaška narodna stranka), iz te delitve pa je potrebno izvzeti KSČS.¹⁰

Agrarna stranka (Milan Hodža je bil eden njenih podpredsednikov ter za predsednikom Švehlo praktično njen drugi človek) je kot najmočnejša politična stranka v 1. ČSR na zunaj nastopala enotno, z močnih pozicij centralizma in čehoslovakizma, medtem ko so znotraj nje obstajali konstantni spori med češkim in slovaškim delom. Slednji je večkrat vodil dokaj samostojno politiko na deželni ravni ter predvsem preko Hodže poskušal po svoje rešiti slovaško vprašanje na gospodarskem, administrativnem

in kulturnem področju. Pri tem je pogosto naletel na ovire in nasprotovanje tudi v lastnih vrstah, saj ni manjkalo niti izrazito čehoslovakistično orientiranih slovaških agrarnikov, katerih neformalni vodja je bil Vavro Šrobar. Milana Hodžo je čehoslovaško zgodovinopisje praviloma označevalo kot zastopnika ideologije čehoslovakizma, vendar pa njegova razmišljanja, razprave in izjave to tezo le delno potrjujejo. Iz njih je namreč jasno razvidno, da je bil nasprotnik fikcije enotnega etničnega čehoslovaškega naroda,¹¹ nasprotno pa je trdno stal na platformi čehoslovaškega "političnega naroda" in termin "Čehoslovaki" uporabljal ravno in samo v tem smislu. Kot odličen poznavalec teorije in zgodovine naroda in nacionalizma¹² je predvsem pod vplivom Mazzinijevih in Renanovih idej izdelal svoje lastno stališče do tega problema in po njem naj bi (poenostavljeno rečeno) češki in slovaški narod, ki se razlikujeta glede svojega dosedanjega narodnega razvoja, predvsem z jasno izraženo skupno voljo ustvarila in tvorila enoten politični narod. Hodža niti najmanj ni bil nasprotnik nacionalizma, vendar je le-tega nujno povezoval z demokracijo in konstruktivnim sodelovanjem. Nacionalizem razume predvsem kot sredstvo oz. pot lastnega kulturnega in civilizacijskega razvoja in ravno v tej smeri leta 1934 zapiše naslednje: "Slovaki so narod v tem smislu, da tvorijo historično dano nravno celoto. To pomeni, da morajo tudi Slovaki iti skozi vse razvojne etape narodne konstruktivne ustvarjalnosti. Zato je nujna slovaška literatura, slovaška umetnost in aktivna udeležba slovaških ljudi pri lastni civilizaciji, tudi tehnični. Moralni nacionalizem je nepogrešljiva gibalna sila k razpetosti vseh lastnih sposobnosti, ki naj tvorijo prispevek k državno-politični celoti. Konstruktivni slovaški nacionalizem ni sovražnik države, temveč njen sograditelj..."¹³

Hodževe teorije so se v določeni meri izrazile tudi v samem notranjepolitičnem življenju države. Slovaškim avtonomistom oz. njihovim zahtevam po slovaški suverenosti in politični avto-

¹⁰ KSČS je svoje imenje o enotnem čehoslovaškem narodu, prevzeto od socialdemokracije, spremenila šele po spremembi narodnostne linije Kominternne (slepa poslušnost KI je za KSČS značilna ves čas) l. 1924, vendar pa tudi pozneje ni zmogla izdelati nekakšnega realnega nacionalnega programa. L. 1929 je sicer (spet na pobudo KI) formulirala pravico samoodločbe naroda vse do odcepitve, kar pa je do polovice 30. let zadržalo zgolj deklarativni karakter, saj se je njena realizacija direktno pogojevala z zmagovito socialistično revolucijo oziroma s predstavo sovjetske federacije. Narodno vprašanje se je pri komunistih prekrivalo s socialnim, prepričanje, da šele socializem lahko prinese politično in državno-pravno rešitev pa je imelo podlago tudi v tem, da je večina komunističnih volilcev neenakopravnost Slovaške videla predvsem na gospodarsko-socialnem področju. Kričdo za to bi lahko delno pripisali izredno nacionalno pestri sestavi slovaškega komunističnega vodstva, vendar pa tudi slovaška komunistična inteligenca, zbrana predvsem okoli revije DAV (Clementis, Novomeský...) na ta problem takrat še ni gledala dosti širše.

Položaj se je spremenil šele po letu 1935 z oblikovanjem ljudske fronte in z ublažitvijo najradikalnejših stališč do ostalih demokratičnih sil. Tako je "Plan gospodarskega, socialnega in kulturnega dviga Slovaške", podan na deželni konferenci KSČ v Banskí Bistrici l. 1937, predstavljal komunistično konceptijo o uravnoteženju obeli delov države, kot pogoj pridobitve vseh narodov in narodnosti ČSR za obrambo države in demokracije pred fašizmom. Vendar pa je tudi v tem dokumentu manjkala državno-pravni aspekt in komunistom vse do Münchena, kar se tiče nacionalnega vprašanja, ni uspelo vzpostaviti resnične protiteži avtonomističnim silam HSLS. Holotiková, Z., Slovenská otázka a KSČ za predmnožčouskej republiky (zbornik Slováci a ich národný vývin), SAV, Bratislava 1969.

¹¹ Tako je leta 1921 jasno zapisal: "Ne govorimo o čehoslovaškem narodu. Smo Čehi ali Slovaki, ne moremo pa biti Čehoslovaki. Smo državljani čehoslovaške države, imamo skupno državljanstvo, vendar smo dva naroda.", *Federácia...*, (Pavol Lukáč, Stredoeurópanstvo Milana Hodžu), str. 24.

¹² *Prim: Federácia...*, (Moderný nacionalizmus) str. 53-65.

¹³ Milan Hodža, *Nie centralizmus, nie autonómizmus, ale regionalizmus v jednom politickom národe, v: Slovenská otázka v 20. storočí*, Kalligram, Bratislava 1997, str. 186.

nomiji je nasprotoval z utemeljevanjem, da bi se s pridobljeno avtonomijo Slovaki odrekli določenemu vplivu pri vodenju politike celotne države. Nasprotno je sam namreč zagovarjal koncepcijo čim večje prisotnosti slovaških politikov v Pragi oz. njihove udeležbe pri vodenju države (znano je bilo njegovo geslo: "*Vsak dober Slovak v vlado*"), trdil pa je tudi, da je "*več vredna 30 procentna udeležba pri čvrsti češkoslovaški suverenosti, kot pa sto procentov slovaške suverenosti, ki bi trajala tako dolgo, dokler ne bi nekatere tuje vlade odločile drugače.*"¹⁴ Tudi iz teh besed je razviden strah, da bi slovaška avtonomija pomenila slovaško izločitev iz nekaterih najpomembnejših vsedržavnih zadev, predvsem finančne, zunanjepolitične in vojaške politike, istočasno pa tudi možnost, da bi nekatere tuje revizionistične (predvsem madžarske) sile okrepile svoj vpliv in s tem rovarjenje proti skupni državi. Po drugi strani pa je Hodža nasprotoval tudi trdemu centralizmu, saj je v praškem unitarnem gospodstvu prav tako videl oviro uresničitve češkoslovaške enotnosti, za katero se je zavzemal in katere si ni predstavljal brez slovaške enakopravnosti in enakovrednosti na vseh področjih. Kritiziral je predvsem centralistične ukrepe v administraciji in na jezikovnem področju (denimo vdor bohemizmov v slovaščino) ter se zavzemal za zamenjavo tarifnega sistema in državne dodatke na Slovaškem, skrbel pa tudi za zaposlovanje mlade slovaške inteligence. Kot pragmatičen politik si je v drugi polovici 20. let prizadeval za sodelovanje z avtonomistično HSLS. Ta prizadevanja so rodila sado-ve, HSLS je bila dve leti vladna stranka, Slovaška pa je takrat z oblikovanjem deželne samouprave pridobila zgoraj omenjeno delno samostojnost na upravnem področju. Njegovo zavzemanje za model samouprave (izhajal je iz historično-geografskega razvoja slovaškega ozemlja) je najbolj znano pod terminom regionalizem in z njim je Hodža nastopil v tridesetih letih, ko se je z nastopom mlajše strankine generacije povečal odpor proti centralizmu ter poudarek na gospodarskih in družbenih posebnostih Slovaške. Hodži je regionalizem pomenil predvsem obrambo specifičnih slovaških gospodarskih in socialnih interesov ter decentralizacijo javno-političnega življenja, pri utemeljevanju svojih pogledov pa je poudarjal, da prav ta (z zgodovinskim razvojem pogojena) slovaška različnost od čeških dežel pomeni velik prispevek k moči in krepitvi skupne države. V precejšnjih

kulturnih, družbenih in gospodarskih razlikah med slovaškim in češkim delom države namreč optimistično vidi kohezivni in ne razločevalni faktor. Tako se po Hodži slovaško kmetijstvo nasproti češki industriji, slovaški katolicizem in konzervativizem nasproti češkemu husitizmu in naprednjaštvu, pretežno ruralno slovaško okolje in na drugi strani češka mesta ipd. med seboj uspešno dopolnjujejo, drug drugega potrebujejo in tvorijo nujno potrebno ravnovesje za harmonično državno celoto.¹⁵ V prizadevanju za čim bolj praktično udejanjanje regionalizma se je v tridesetih letih Hodža večkrat zavzel tudi za ponovno sodelovanje s HSLS, pri čemer pa je naletel na oster odpor izrazito čehoslovakistične opozicije v lastnih vrstah, zbrane okrog V. Šrobarja. Leta 1937 je bil zavržen njegov decentralizacijski zakon, naslednje leto pa je začel celo izdajati nov dnevnik, v katerem se je dalo najti tudi avtonomistična stališča. Kot izkušen politik se je zavedal, da se s slovaškim nezadovoljstvom samo krepiti trda struja znotraj HSLS in se poskušal povezati z njenim zmernim delom ter ga pritegniti v vlado. Vendar pa je bilo za to že prepozno, saj je bil avtonomistični tok že preveč močan in samostojen, pa tudi zunanjepolitične okoliščine niso več dovoljevale zmerne in kompromisne rešitve slovaškega vprašanja znotraj ČSR po demokratični poti, za kakršno si je Hodža prizadeval. Po Münchnu je emigriral in iz tujine spremljal nastanek najprej slovaške avtonomije in pozneje tudi državnosti. Kot prepričan demokrat s takšno Slovaško seveda ni hotel imeti ničesar, nova stvarnost oz. očiten poraz čehoslovakističnega koncepta pa sta ga vendarle privedla do novih zaključkov. V zadnjih letih svojega življenja namreč opusti svojo (nekoč temeljno) teorijo o nastanku političnega češkoslovaškega naroda in začne zagovarjati načelo slovaške politične samobitnosti. Samobitnosti, ki se mora po njegovem mnenju tudi konkretno odraziti v bodoči državni ureditvi obnovljene Češkoslovaške republike, v katere nujnost in bodočnost je še vedno neomajno verjel.

Hodža in agrarizem

"Kmetijstvo ne more biti gost niti liberalizmu, niti socializmu. Iz krize teh dveh ideologij izvira silna struja, ki z nepremagljivim nava-

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Milan Hodža, *Slovenské prínosy do československej domácnosti, v: Slovenská otázka v 20. storočí*, Kalligram, Bratislava 1997, str. 190-191.

lom preplavlja v prvi vrsti slovanske države, kakor tudi nekatere od Zedinjenih držav ameriških, prodira v Švico in Nemčijo, in ki je znana v Italiji, na Francoskem in v Angliji. V agrarizmu se rodi nova politična in moralna ideja."¹⁶

Te besede je Hodža, takratni češkoslovaški minister za kmetijstvo izrekel v okviru svojega predavanja na prvem kongresu slovanske agrarne mladine v Ljubljani, avgusta 1924. V njem je dokazoval, da tako liberalizem kot socializem nista prava odgovora na politične in družbene težnje kmečkega prebivalstva, ki ga še vedno pesti huda beda. Iz njihovega "nedostojnega stanja na stopnjo človeškega dostojanstva in državljanske ravnopravnosti" jih lahko povzdigne samo agrarizem, ki "se bo razvil in se razvija iz svojih ekonomskih in političnih početkov v ekonomsko načelo."¹⁷ V agrarizmu vidi Hodža "... lastno ideologijo, katera bi popolnoma odgovarjala psihologiji ogromne večine našega (slovanskega op. T.K.) naroda, ki svoje življenje in celo svojo moralno moč, kakor jo je dokazal v težkih stoletjih, ne dobiva niti iz trgovine, niti iz komercializma, kot nekdanji liberalizem, niti iz fabriških dimnikov, kot nekdanji socializem, nego naš narod dobiva to svojo moč iz naše krasne, prostrane, ponekod tudi trde, toda naše lastne plodne zemlje."¹⁸ Še posebej naj bi bil po njegovem mnenju agrarizem pripraven za slovanskega kmeta, ki je v zgodovini že večkrat dokazal svoj pomen za narodni razvoj in se pokazal kot "najvztrajnejša in najodpornjša sila državotvorne politike naših obnovljenih držav".¹⁹ Kmetstvo in agrarno demokracijo kot njegovo ideologijo šteje za temelj moderne demokracije predvsem iz dveh razlogov. Prvi je v tem, da je kmet s svojo navezanostjo na zemljo ter s svojimi moralnimi vrednotami in mentaliteto, ki jo karakterizira "lastniški individualizem kombiniran z ekonomsko, družbeno in politično disciplino in duhom sodelovanja"²⁰ temeljni garant države, njene demokratičnosti in neodvisnosti.²¹ Drugi razlog, ki se navezuje na

prvega pa je v tem, da kmečka socialna skupina in kmečka stranka kot njen politični eksponent tvorita idealno politično sredino med politično levico in desnico in s tem zapolnjujeta prepad med kapitalizmom in proletariatom, v sami državni politiki pa lahko agrarizem uspešno rešuje probleme in krize, nastale iz trenj med "egoističnim individualizmom in fantastičnim kolektivizmom."²²

Hodževo politično oblikovanje sovpada s časom, ko je srednjeevropska agrarna demokracija, "kot reakcija na politično agrarno aristokracijo in proti laissez faire liberalizmu"²³ na prelomu stoletja tudi nastala. Kot prvi slovaški politik je razumel pomen množičnega gibanja v politiki, za njegovo glavno silo pa je, tudi zaradi takratne sestave slovaškega prebivalstva, štel kmečko prebivalstvo. Skrb za malega človeka, ki obdeluje zemljo, za njegovo materialno neodvisnost in človeško dostojanstvo ter podpora kmetijsko usmerjeni znanosti, ekonomiki in socialni kmečki politiki, kakršno je zagovarjala agrarna demokracija, je po Hodževem mnenju istočasno odpiranje poti individualni svobodi ter socialnemu, intelektualnemu in moralnemu napredku, za kakršnega se je od nekdanj zavzemal. Svojo teorijo agrarne demokracije je z leti ne samo dopolnjeval in izgrajeval, temveč jo je v veliki meri udejanjal v praktični politiki tako v češkoslovaškem kot širšem srednjeevropskem prostoru, zato ga lahko mirno označimo kot enega najpomembnejših ideologov agrarne politične misli oz. agrarnih politikov svojega časa.

Po koncu vojne in nastanku ČSR se je aktivno vključil v priprave za agrarno reformo, pri čemer je nastopal s svojo, že omenjeno teorijo agrarne demokracije, po kateri je kmet osrednja postava demokratične države in njen stabilizira-

tega stebra je kmetovo družinsko življenje. Tretji stebra pa tvori urejena predpisanost, lekcija, katero mu določa zemlja in njene funkcije. Ruralne množice so prispevale k univerzalni demokraciji Srednje Evrope z odločno podporo ideji usmerjene svobode. Težnja po individualni in socialni svobodi je koreninila v globini kmečke duše. V njej sta se razvijali dve ideji: ideja svobode in ideja reda. Med sabo se nista izključevali. Kmetovo razmišljanje ni bilo destruktivno; nasprotno, bilo je celo neverjetno konstruktivno in sintetično. Ob ostalih je tudi kmet približal srednjeevropski demokraciji princip kompatibilnosti legalne avtoritete in demokracije." *Federácia... (Federácia v srednej Európe)*, str. 181.

²² *Agrarizem in slovanstvo...*, str. 10.

²³ *Federácia... (Federácia v srednej Európe)*, str. 168.

¹⁶ Milan Hodža, *Agrarizem in slovanstvo (predavanje na prvem kongresu slovanske agrarne omladine v Ljubljani)*, Kmetijska tiskovna zadruga, Ljubljana 1924, str. 4.

¹⁷ *Prav tam*, str. 5.

¹⁸ *Prav tam*, str. 7.

¹⁹ *Prav tam*, str. 9.

²⁰ *Federácia... (Federácia v srednej Európe)*, str. 169.

²¹ "Idejno obzorje podeželana stoji na treh stebrih. Prvi je verska tradicija. Ta je bila pretežno katoliška, torej konzervativna, ali pa protestantska oz. pravoslavna in je predstavljala močno duhovno disciplino. Temelj dru-

joč ter oblikotvoren faktor. Zato je delu s kmeti oz. njihovemu povezovanju posvečal še posebno pozornost. Po slovaškem podeželju je skupaj s svojimi somišljeniki začel organizirati razvejano mrežo odborov oz. krožkov kmečke organizacije Slovaška kmečka enotnost, ki so pozneje postali jedro organizacijske strukture agrarne stranke, ki je bila gotovo med vsemi najbolj dovršena in je iz nje v mnogočem izvirala tudi redni volilni uspeh. Dodaten, s tem povezan razlog za uspeh agrarnikov pa je bila predvsem glavna beseda pri razmeroma zadovoljivo izvedeni in za stranko zelo taktično izpeljani agrarni reformi²⁴ ter uveljavitev nekaterih kmetijskih zakonov, ki so bili za kmečko prebivalstvo ugodni. Najbrž ni treba posebej poudarjati, da je se je na Slovaškem večino teh dosežkov povezovalo s Hodževim imenom, zato mu je slovaško podeželsko prebivalstvo zelo zaupalo, pa tudi sicer so agrarni politiki v glavnem dosledno uveljavljali stanovske zahteve in cilje vseh, ki so bili povezani z zemljo, od veleposestnikov do malih kmetov. Vedeti je treba tudi, da kmetje v ČSR niso bili razdrobljeni na več strank (na Slovaškem edino konkurenco predstavlja HSLS, izvezeti pa je treba tudi kmečki proletarijat, ki se je nagibal h komunizmu) in so večinoma glasovali za agrarnike.²⁵ V vsem tem gre torej iskati razlog nevsakdanjega pojava, da je bila v razmeroma dobro industrijsko razviti državi na oblasti kmečka stranka.

Vendar pa Hodža politične moči agrarne demokracije ni omejeval le na notranjo politiko, temveč je v agrarizmu videl sredstvo mednarodnega povezovanja (pretežno slovanske) Srednje Evrope in skupaj z nekaterimi ostalimi srednjeevropskimi kmečkimi politiki v Pragi ustanovil agrarno internacionalo. Agrarna demokracija je bila kot politična opcija v obdobju med obema vojnama precej močnejša še v Bolgariji, Romuniji, na Poljskem in na Hrvaškem, neza-

nemarljiva pa tudi drugje. Med njenimi voditelji je Hodža užival precejšen ugled, z nekaterimi posamezniki, kot denimo z Romunom Manium pa ga je povezovalo tudi predvojno politično sodelovanje. Politični agrarizem je po njegovih izračunih užival podporo kar 65 %, torej večine srednjeevropske kmečke populacije, *“ki se sedaj upravičeno smatra za največji konstitutivni element politične reprezentance srednjega razreda”*²⁶, zato bi lahko med sabo povezan in koordiniran predstavljal enega najpomembnejših dejavnikov sodelovanja v Srednji Evropi, in sicer tako na gospodarskem kot političnem področju. Z regulirano in usmerjano ekonomiko na področju kmetijske proizvodnje (ki pa istočasno seveda ne ogroža in omejuje osebne lastnine ter podjetnosti) naj bi po vsej Srednji Evropi nadomestil oz. dopolnil nekontrolirani liberalizem, katerega žrtve so pretežno kmetje, s takšnim ekonomskim in socialnim zavarovanjem kmeta (kot tudi delavca) v vzdušju politične in narodnostne svobode pa bi se intenzivno okrepila tudi demokracija. Demokratična ekonomika, kakor Hodža označuje vodeno, organizirano in načrtovano kmetijsko politiko, bi zato predvsem srednji sloj uspešno obvarovala pred raznimi boljševiskimi ali nacističnimi eksperimenti ter dodatno omogočala demokratični razvoj političnega in gospodarskega življenja in povezovanja držav v Srednji Evropi.²⁷

Srednjeevropska federacija

*“Federalizirana srednja Evropa je ena od absolutnih nujnosti nove povojne ureditve. Le tak organizem lahko izkoristi vse narodne sile, ki edne lahko v tej regiji ohranijo principe narodnih in individualnih pravic ter urejenega svobodnega življenja in skupaj ustvarijo razumni sistem proizvodnje, potrošnje in tržne politike, na temelju katerega se da izgraditi nova Evropa.”*²⁸

Že iz zgoraj zapisanega se da razbrati, da Hodža svojih političnih razmišljanj in aktivnosti ni omejeval samo na meje ČSR, temveč je njegov političen pogled segel dosti širše. Še do danes nezadovoljivo urejeni odnosi med posameznimi narodi Srednje Evrope, nacionalizem, vprašanje manjšin, vprašanje srednjeevropske varnosti, integracijski procesi, težave mladih de-

²⁴ Po agrarni reformi je 86% češkoslovaške zemlje prišlo v roke malih in srednjih kmetov. *Federácia... (Federácia v strednej Európe)*, str. 170.

²⁵ Med socialno strukturo strankinega članstva v slovaškem delu in v čeških deželah je bilo kar precej razlik. Če je bila za češki del tipična predvsem veleposestniška populacija, so na Slovaškem močan faktor predstavljali mali kmetje z do 5 hektarov zemlje, odločilno kategorijo pa tvorili srednji kmetje in posestniki, ki so imeli v lasti 50 ali več hektarov. Kar pomemben delež članstva agrarne stranke na Slovaškem pa je odpadel še na obrtnike in trgovce, še posebej tiste, ki so delovali na vasi. *Političke strany na Slovensku 1860-1989*, Bratislava 1992, str. 136-137.

²⁶ *Federácia... (Federácia v strednej Európe)*, str. 180.

²⁷ *Prav tam*, str. 181-182.

²⁸ *Federácia... (Federácia v strednej Európe)*, str. 68.

mokracij in ostali problemi so ves čas pritegovali njegovo pozornost, na večino teh vprašanj pa je poskušal ponuditi tudi konkretni odgovor. Svoje poglede in razmišljanja je najceloviteje strnil in obrazložil v svojem praktično zadnjem večjem delu "Federacija v Srednji Evropi", ki ga je pisal že v emigraciji in se zato šteje tudi za njegov politični testament. Gre za poglobljeno politološko analizo (češko)slovaškega in srednjeevropskega družbeno-političnega razvoja v obdobju, ko so ta prostor zaznamovale gotovo najprelomnejše in najusodnejše spremembe, idejni tokovi ter kulturno-politični vzorci novejših zgodovine. Že bežnega bralca mora pritegniti izredno zanimivo pisanje, v katerem se biografski zapisi in subjektivne izkušnje dopolnjujejo z odličnimi zgodovinskimi in politološkimi analizami ter istočasno prepletajo z vizionarskimi napovedmi in pogledi, ki so se (sedaj po 50. letih to že lahko trdimo) ponekod izkazali za presenetljivo pravilne. Čeprav je Hodža svoj srednjeevropski koncept ves čas dograjeval in izgrajeval, pa njegov politični kredo ves čas ostaja ideja o nujnem in predvsem za majhne narode življenjsko pomembnem sodelovanju in povezovanju v Srednji Evropi, ki jo je odlično poznal, razumel in na nek način tudi čutil.

Prva razmišljanja o raznih integracijah malih srednjeevropskih narodov so seveda še starejšega datuma in ni bilo malo političnih mislecev različnih narodov v monarhiji, ki so v svojih delih zagovarjali federalistične koncepte in si prizadevali za nastanek nekakšnega srednjeevropskega "commonwealtha" narodov, ležečih v geopolitičnem prostoru med Nemčijo in Rusijo. Prav nezaviden položaj med dvema pretečima velesilama, ki svojih apetitov po srednjeevropskem prostoru nista skrivali (spomnimo se denimo le nemškega "Drang nach Osten"), je te federaliste vzpodbujal k misli, da se lahko majhni narodi le v skupni, enakopravni zvezi uspešno postavijo po robu takšnim imperialnim težnjam in na ta način ohranijo svojo identiteto. Istočasno so se ta prizadevanja povezovala tudi z narodno emancipacijo pod cesarjevim žezlom. Med najodmevnejše federaliste lahko štejemo Poljaka Czartorijškega, Čeha Palackega, Madžara Jaszya, do potankosti pa sta te koncepte izdelala predvsem vodja avstrijskih socialistov Karl Renner v delu "Boj avstrijskih narodov za državo" (1902) ter sedmograški Romun Aurel Popovici v knjigi "Združene države Velike Avstrije" (1906). Obe deli sta na Hodžo močno vplivali.

Prvo predvsem kot "fundamentalna študija načrta o transformiranju cesarstva v skupnost narodnih samouprav"²⁹, drugo pa kot recept, kako bi se z odpravo dualizma in preoblikovanjem v federacijo petnajstih polsuverenih držav, podonavsko cesarstvo lahko ohranilo oz. zavarovalo pred pretečo odcepitvijo Ogrske in s tem tudi dokončnim razpadom.³⁰ V federalističnih krogih, kjer se je nahajal tudi Hodža, se je računalo, da naj bi prav Popovicijeva (na Ogrskem prepovedana) knjiga postala vodilo naporov prestolonaslednika Franca Ferdinanda za revizijo avstroogrškega dualizma in širše notranje reforme, do katere bi prišlo ob zamenjavi (tudi s pomočjo prevrata) na prestolu - predvsem oktroirane federalistične ustave in uvedbo splošne volilne pravice po vsej državi. Hodža, ki se s Popovicijemi koncepti sicer v marsičem ni strinjal (opozarjal je predvsem na precejšnje odstopke avstrijsko-nemškemu centralizmu, prisotni konzervativizmu, neprimeren odnos do Čehov ipd.), označuje to obdobje kot protostadij federalističnih naporov v Srednji Evropi. Čeprav je kot član že omenjenega prestolonaslednikovega kroga v teh načrtih aktivno sodeloval, pa si tudi sam ni delal prevelikih iluzij o preureditvi monarhije v neko res moderno narodno federacijo ("Bilo bi zanimivo vedeti, kaj je v resnici hotel doseči Franc Ferdinand, v katerem kakor da je oživel poslednji blesk stare habsburške energije."³¹), verjel pa je v neko postopno in predvsem po mirni poti izvedeno transformacijo, do katere bi nujno moralo priti.

Z atentatom in vojno so se vsi upi podrli, konec vojne pa je prinesel revolucionarno rešitev, ki je prestopila obzorje planiranega počasnega in mirnega razvoja. Na prostoru Srednje Evrope so nastale mnoge nacionalne države, vendar pa tudi nova versajska Evropa ni predstavljala večjega napredka glede varnosti in suverenosti Srednje Evrope. Na njenem prostoru nastale majhne države (Hodža upravlja naziv "mikrodržavizem") so se še naprej soočale z notranjimi socialnimi in etničnimi problemi ter bile še bolj kot v monarhiji izpostavljene ruskim ter predvsem nemškimi pritiskom. Hodža je genezo nemških apetitov po Srednji Evropi zelo dobro poznal (leta 1915 se je celo srečal s Friedrichom Naumannom, avtorjem knjige Mitteleuropa, v

²⁹ Prav tam, str. 97.

³⁰ Prav tam, str. 80.

³¹ Prav tam, str. 67.

kateri so jasno izraženi načrti nemške hegemonije na tem prostoru) in se tudi zavedal, da nemški poskusi za prodor v Srednjo Evropo tudi po padcu cesarstva niso nič manjši. Le-ti so s Hitlerjevim prevzemom oblasti doživeli vrhunec. Znanih dogodkov iz 30. let, ki so končno privedli do razpada "versajske Evrope" na tem mestu ne bi ponavljali, poudariti pa je treba, da si je Hodža ves čas prizadeval zoperstavljati takšnim tendencam, in to prav z različnimi iniciativami, ki naj bi predvsem preko gospodarskega sodelovanja vodile tudi k močnemu srednjeevropskemu političnemu bloku, ki bi samo homogen in enoten lahko zaustavil Nemce. Versajski ureditvi (že po njenem razpadu) namreč za razliko od nekaterih britanskih teoretikov ne očita tega, da je ustvarila preveč držav, temveč to, da so te države bile premalo povezane in složne. *"Napaka Versaillesa gotovo ni bila v podpori pravice malih narodov do samoodločbe. Napaka bil lahko bila ta, da malim srednjeevropskim narodom nihče ni dovolj izrazilo priporočal razvijati sodelovanje, ki bi jim nudila prednosti velikega commonwealtha, sposobnega normalizirati in stabilizirati odnose s sosedi in vsemi udeleženiimi stranmi, in s tem postati močan faktor miru in varnosti."*³²

Kot sam na istem mestu priznava, je bila prav takšna državna skupnost končni cilj vse njegove politične kariere. Do konkretnih načrtov federacije še pridemo, prej pa je potrebno predstaviti Hodževo opredelitev Srednje Evrope in njenega pomena.

Po njegovem mnenju upošteva geopolitika na evropskem kontinentu dva velika koridorja s severa na jug. Če prvi, zahodnoevropski (Rona-Ren) povezuje Severno morje s Sredozemskim, potem se drugi (paralelni s prvim) koridor začne pri Visli. Od nje poteka čez prelaze do Morave in Váha, nato k češkoslovaški, madžarski in jugoslovanski Donavi, pri Beogradu k srbski Moravi in nato do Vardarja ter Soluna. Osem držav³³ skozi katere poteka ta koridor naj bi sestavljalo prostor Srednje Evrope in prav v njem se skriva geopolitična hrbtenica in nosilka bodoče integracije oz. federacije. Te države skupaj sestavljajo ozemlje veliko 582 000 km², na katerem živi okoli 110 milijonov prebivalcev in, če Hodžo malce poenostavimo, takšna skupnost

pomeni pomemben gospodarski in politični dejavnik v Evropi, na katerega je potrebno resno računati in ki se le kot takšen lahko uspešno pojavlja v evropskih razmerjih in relacijah do ostalih velesil. Dodatna pomembna funkcija Srednje Evrope je v njenem povezovanju oz. posredništvu med evropskim zahodom in vzhodom. Kajti prav v Srednji Evropi sta se v stoletjih srečevala in tudi sobivala tako zahodna kot vzhodna civilizacija. Hodža se sicer zaveda vseh teh, kulturno-zgodovinsko pogojenih razlik znotraj srednjeevropskega prostora, še posebej konstantne napetosti na Balkanu, vendar optimistično verjame, da je iz Srednje Evrope možno narediti novo civilizacijsko prvino, ki se ne bo izolirala, temveč ob zahodnoevropskem dopolnjevala evropsko civilizacijo.³⁴ Kajti ne glede na vse različnosti *"obstaja Srednja Evropa, obstaja srednjeevropska mentaliteta, obstaja srednjeevropska situacija."*³⁵

Kot smo videli, v opisu srednjeevropskega prostora Hodža nikjer ne omenja Nemčije. Še več, odločno odklanja njeno tako kulturno-politično kot geografsko vključitev v Srednjo Evropo, kar je seveda ogromna razlika v primerjavi z nemško politično geografijo, ki je dolga desetletja Nemčijo postavljala v sam center Evrope ("Mittellage"). Hodža kategorično poudarja, da je Nemčija tako civilizacijsko kot zemljepisno sestavni del Zahodne Evrope, obenem pa tudi odkrito priznava, da si srednjeevropske države ne smejo dovoliti skupnosti oz. federacije, v kateri bi bila tudi Nemčija. *"Enostavno zato, ker v Srednji Evropi skupaj z Nemčijo, vsi nenemški narodi ne bi bili zavezniki, temveč vazali."*³⁶ Ob teh, če upoštevamo nadaljnji razvoj, dokaj realnih pogledih, ki jih je izrazil že leta 1931, pa je potrebno poudariti, da Hodža Nemcev nikakor ne satanizira, njihove težnje celo (že iz zgodovinskih razlogov) nekako "razume" in prav zato ve, kako se jim je treba upreti oz. jih ustaviti. In sicer s sodelovanjem in kooperacijo na enakopravnih osnovah ter na splošno zdravimi odnosi, katere lahko prav na novo organizirana Srednja Evropa uredi dosti mirnejše, varnejše in trajnejše, kot bi to lahko storili manjši srednjeevropski narodi oz. države posamično in nepovezano. Tudi po vsem zlu, ki sta ga svetu in človeštvu povzročila velikonemštvo in nacizem (sam je bil na nek način eden njegovih prvih žr-

³² Prav tam, str. 68.

³³ Avstrija, Bolgarija, Češko-Slovaška, Grčija, Madžarska, Poljska, Romunija in Jugoslavija (po abecednem redu).

³⁴ Federácia... (Československo a stredná Evropa), str. 50.

³⁵ Prav tam.

³⁶ Prav tam, str. 48.

tev), pa Hodža nad Nemčijo ni dvignil rok in je na ta način še enkrat dokazal svojo izredno politično modrost ter demokratično širino. Na vansittartistične vzklike o tem, da je Nemčijo potrebno uničiti tako kot некоč Kartagino, se lakonično sprašuje: *“Dobro, toda kako?”*³⁷ Očitno se je iz zgodovine marsičesa naučil in zato, zavedajoč se napak versajskega “trdega miru” še bolj kot kadarkoli prej poudarja nujnost poveljne nemške integracije v evropski sistem z namenom, da se zagotovi njen nadaljnji normalni razvoj. *“Za vedno je potrebno zaustaviti odklon Nemčije s poti skupnega mednarodnega razvoja, ki je usmerjen k civilizaciji in miru. Vendar ne samo s kaznimi. Nasproti nadaljevanju mednarodno nevarnega nemškega razvoja je potrebno postaviti institucionalno oviro.(...) Nemčijo je potrebno vzgajati v duhu nove zgodovinske usmeritve. Mora se vključiti v mednarodni red in mednarodne kooperacije.”*³⁸ Nedvomno preroške besede, ki so se po drugi svetovni vojni v mnogočem uresničile.

Če Srednja Evropa na zahodu meji z Nemčijo, potem jo na vzhodu oklepa Rusija. Hodža opozarja na to dejstvo in poudarja, da četudi bi za Srednjo Evropo oz. njeno organiziranje ne obstajali nikakršni politični in gospodarski razlogi, bi zadostoval že ta, da je Rusija s svojo civilizacijo in s svojim sistemom pravzaprav novi del sveta. *“Vzhod se začneja tam, kjer se začneja Rusija. Države in narodi v Srednji Evropi se morajo skupaj pripraviti na vsakršen možni razvoj v Rusiji. Če bi v Srednji Evropi ne bilo te složnosti, te solidarnosti v oziru do Rusije, potem bi to pomenilo, da se nekega dne znajdemo med Nemčijo in Rusijo kot med dvema uničujočima mlinskima kamnoma.”*³⁹

Kot že rečeno, je Hodža srednjeevropski prostor imel tudi za kulturološki fenomen, umeščen med dva velika kulturnocivilizacijska bloka, katerih prvine se prav tu srečujejo. Vendar pa je za Hodžo nedvoumno veljalo, da je Srednja Evropa nadaljevanje zahodnoevropske civilizacije, zato tudi zavrača uveljavljanje kakršnihkoli političnih vplivov z vzhoda. Že od samih začetkov svojega političnega delovanja opozarja na nekritični panslavizem, ki se je po njegovem mnenju zelo hitro spreobrnil v panrusizem in ni nič drugega kot sredstvo za rusko hegemonijo

nad manjšimi slovanskimi narodi, za sodelovanje katerih pa se je seveda iskreno zavzemal. Podobno, če še ne večjo nevarnost od некоč carskega imperializma, mu predstavlja boljševizem in poudarja, da se slovanstvo Moskve v samih temeljih nevarno razlikuje od demokratičnih idealov srednjeevropskih Slovanov. Zato tudi svari pred ponovnim prehudim naslanjanjem na Rusijo po koncu druge vojne ter Beneševimi predstavami, da naj bi humanizirana in demokratizirana Rusija ponovno zbližala slovanske narode in postala garant njihovega sodelovanja. Hodža v tem vidi nevarnost sovjetizacije Srednje Evrope, kot prepričan antikomunist ne zaupa preveč v sovjetsko demokratizacijo, vendar pa se kot pragmatičen politik nikakor ne zavzema za slepo eliminacijo SZ z evropske politične scene. Nasprotno, prav sodelovanje in medsebojna toleranca med Rusijo in demokratičnimi državami lahko po njegovem mnenju Evropi zagotovita kolektivno varnost in stabilnost, ki je konec koncev tudi v ruskem interesu. Prav tako pa je to tudi najboljši način, da se Rusija nekega dne, kljub svoji determiniranosti z zgodovinskimi in psihološkimi razvojem, aktivno vključi v svobodni evropski sistem.

Hodževi teoretični zaključki o nujnosti povezovanja malih narodov in držav Srednje Evrope so se, kot že rečeno, odrazili tudi v njegovi konkretni politiki. Že v času monarhije je uspešno koordiniral ter usmerjal narodno-demokratična prizadevanja predvsem nemadžarskih narodov, s takšno politiko pa je nadaljeval tudi po 1. svetovni vojni. Že leta 1919 se je aktivno zavzemal za mednarodno sodelovanje med podonavskimi državami, njegove načrte pa je onemogočila nova madžarska boljševiška oblast oz. njena agresija na ČSR.⁴⁰ Nadaljnji poskusi navezave sodelovanja z Madžarsko so bili dodatno zaustavljeni z monarhistično-restavracijskimi načrti Karla Habsburškega, katerim je Hodža seveda odločno nasprotoval, pač pa je (tudi zato) na drugi strani nastala Mala Antanta. Vendar pa le-te, za razliko od mnogih takratnih maloantantnih politikov, Hodža ni štel le kot neke vrste obrambni zid pred madžarskim revizionizmom, temveč kot jedro bodoče Srednje Evrope, ki zato tudi potrebuje pozitivni in konstruktivni program, torej prav program nove Srednje Evrope. Ko je pozneje na drugi strani nastal nasprotni blok držav Rimskega protokola, je to Hodžo še bolj okrepilo v prepričanju, da polariza-

³⁷ *Federácia... (O regionálnom federalizme), str. 341.*

³⁸ *Prav tam, str. 340.*

³⁹ *Federácia... (Československo a stredná Európa), str. 49.*

⁴⁰ *Federácia... (Federácia v strednej Európe), str. 130.*

cija na bloke nikakor ne more privedi do skupne srednjeevropske kooperacije. Zato je bila njegova zunanjepolitična aktivnost (večkrat povsem v nasprotju z oficialno Beneševo linijo) namenjena prav premostitvi takšnih delitev. Vrhunec teh prizadevanj je nastopil po letu 1935, ko je postal premier in nekaj časa tudi zunanji minister 1. ČSR. Poleg poskusa pomiritve držav Male Antante z Madžarsko se je posebej angažiral pri navezavi ozkih stikov z Avstrijo, kar naj bi to državo čvrsteje umestilo v srednjeevropski blok in jo na ta način oddaljilo od pretečega (in pozneje izvedenega) anšlusa z Nemčijo. Srednjeevropska enotnost v burni drugi polovici 30. let, naj bi bila dosežena predvsem z uveljavitvijo določenih ekonomskih kriterijev in vzpostavitvijo nekakšne gospodarske srednjeevropske skupnosti, v okviru katere bi skupni interesi sekundarno privedli tudi do ožjega političnega oz. varnostnega sodelovanja. Prav z gospodarskim sodelovanjem držav Male Antante ter Avstrije in Madžarske na drugi strani na principu skupnih interesov, se je Hodža posrečilo uresničiti vsaj del svojega "Donavskega plana", katerega cilj je bil, kot sam pravi *"oblikovanje ene ekonomske celote s predvideno carinsko unijo in skupno valuto."*⁴¹

Seveda so takšna prizadevanja naletela na ostro nemško (pa tudi sovjetsko) nasprotovanje, znani politični dogodki tega časa oz. radikalne spremembe v evropski geopolitiki pa so to aktivnost onemogočile, še preden je lahko obrodila kakšne daljnosežne sadove v smislu srednjeevropske neodvisnosti in varnosti. Ob naštevanju Hodževih konkretnih prizadevanj in pobud je potrebno omeniti tudi velik delež, ki ga je v 20. letih prispeval k pomiritvi odnosov med ČSR in Poljsko, ki so se leta 1919 in 1920 nevarno zaostri zaradi tešinskega vprašanja oz. incidenta v Moravski Ostravi. Pri tem je aktiviral predvsem svoje agrarniške zveze, na katerih je v veliki meri tudi pozneje (kot smo zgoraj že zapisali) gradil svoje srednjeevropske načrte. Kot odličen poznavalec srednjeevropskih narodnostnih problemov je s posebnim občutkom spremljal manjšinsko problematiko in prav v njeni rešitvi videl glavni ključ za premostitev latentne nestrpnosti in potencialnega konflikta med posameznimi srednjeevropskimi državami.

Tudi zato se je v letih svojega predsedovanja vladi zavzemal za (že omenjeno) ustrezno na-

rodno in manjšinsko politiko znotraj ČSR, ki bi državo v usodnih trenutkih nujno povezala in okrepila. ČSR z njenimi državno-političnimi problemi je namreč tako ali tako štel za Srednjo Evropo v malem⁴², zato bi uspešna konsolidacija narodno-političnih problemov znotraj države služila tudi kot recept za širše področje Srednje Evrope. Žal se mu to ni posrečilo in ironija usode je hotela, da se je prva med vsemi srednjeevropskimi državami (če Avstrijo tukaj izvenzemo) kot Hitlerjev plen zrušila prav njegova ČSR. In sicer tudi (ali celo predvsem) zaradi nezadovoljivo rešenega in prepozno spregledanega narodnostno-manjšinskega problema.

Čeprav sta nacistična ekspanzija in druga svetovna vojna pomenili krut propad njegovih načrtov in idej, pa se Hodža svojim sanjam o močnem, složnem in pomembnem commonwealthu srednjeevropskih narodov tudi v prihodnje ni odrekel, svoje zamisli o srednjeevropski federaciji pa dograjeval še naprej. Prav na podlagi dramatičnih zgodovinskih dogodkov in tragike, v kateri se je Srednja Evropa znašla, je bolj kot kadarkoli prepričan, da *"medtem ko varnost posameznikov zagotavlja država, laliko svobodo in varnost malim narodom zagotovi samo njihova federacija."*⁴³

Hodža ponuja tudi konkretne odgovore, kako naj bi takšna federacija izgledala. Omenimo naj le najpomembnejše značilnosti in organe federacije, za katere bi se morale seveda vse članice, ki so še naprej neodvisne države, skupno sporazumeti. Federacija bi imela svojo ustavo, ki naj bi bila oblikovana na podlagi lastnih (torej srednjeevropskih) zgodovinskih, ekonomskih in psiholoških pogojev in naj bi jasno izražala voljo sodelovanja v korist narodne in evropske varnosti, potrditi pa bi jo morali vsi narodni parlamenti. Na čelu federacije bi bil federalni predsednik, ki bi tudi imenoval kanclerja in člane federalne vlade, za legislativo in nadzor nad vlado pa bi skrbel federalni kongres, katerega člani bi bili imenovani z dvotretjinsko večino narodnih parlamentov v razmerju en član na milijon prebivalcev. Če se ne spuščamo v detajle, naj poudarimo le še najpomembnejše skupne zadeve, s katerimi bi se federalni organi ukvarjali. To so predvsem carinska unija, skupna valuta, finance, obramba, zunanja politika, mednarodna trgovina, promet in zveze ipd. V

⁴¹ Prav tam, str. 68, 184-192.

⁴² Federácia... (Československo a stredná Európa), str. 51.

⁴³ Federácia... (Federácia v strednej Európe), str. 231.

federaciji bi bilo (po principu reciprocitete) urejeno manjšinsko vprašanje, katerega garant bi bila vlada oz. federalni minister za pravosodje, ki bi istočasno skrbel tudi za odpravljanje morebitnih sporov med posameznimi članicami federacije. Zanimivo je tudi to, da naj bi državljanstvo posamezne države istočasno veljalo kot federalno državljanstvo, veljavno v vseh državah federacije ter pa Hodževo resno razmišljanje o uvedbi enega tujega svetovnega jezika, ki bi poleg narodnih služil za uradni jezik federacije. Ob tem je treba poudariti, da Hodža v federaciji še zdaleč ni videl izgube narodne in državne suverenosti njenih posameznih članic, temveč prej njeno okrepitev. Prav tako, kot tudi sicer, ni nasprotoval nacionalizmu, dokler je ta demokratičen, konstruktiven in usmerjen v sodelovanje. Kajti tak po njegovem mnenju že sam po sebi vodi k internacionalizmu. Svoj federalni koncept in ustroj federacije je Hodža torej gradil na doslednem uveljavljanju demokratičnih principov ter enakopravnosti in skupnem interesu držav članic. Le na tak način bi po njegovem federacija lahko funkcionirala in le tako bi lahko bil dosežen njen namen, ki ga je morda še najboljše ter najenostavnejše izrazil z naslednjimi besedami: *"Srednjeevropska federacija mora biti trdnjava narodne in socialne varnosti svojih narodov."*⁴⁴

Smrt je Hodži preprečila, da bi se po drugi svetovni vojni aktivno vključil v izgradnjo nove (Srednje) Evrope. Vendar pa tudi njemu (ne glede na razmeroma velik vpliv med zahodnimi političnimi krogi) najverjetneje toka dogodkov ne bi uspelo bistveno spremeniti. S sovjetizacijo večine srednjeevropskih držav (pred katero je upravičeno svaril) oz. novo blokovsko delitvijo se je Srednja Evropa namreč za dobrih štirideset let povsem oddaljila od njegovega koncepta na demokratičnih temeljih integrirane skupnosti, pa tudi v desetletju po padcu berlinskega zidu se zdi ideja srednjeevropskega federalizma (vsaj v obliki, kot si jo je predstavljal Hodža), zelo težko izvedljiva, če že ne skoraj nemogoča.

Vendarle pa večina problemov, s katerimi se je ukvarjal oz. predlogov, s katerimi jih je poskušal odpravljati, še do dandanes ni izgubila svoje aktualnosti. Zato tudi njegova razmišljanja oz. koncepti še zdaleč niso le zgodovina.

Hodža in Kocbek

*"Važno spoznanje sodobnega političnega življenja pravi, da noben narod Srednje Evrope ne more niti sam iz sebe niti s svojimi najbližjimi sosedi zadovoljivo urediti svojega bodočega življenja. (...) Srednjeevropski narodi si morajo zato potskati silnice celotnega velikega prostora, v katerem ne živijo sami in skušajo v obsegu teh silnic ubrati voljo vseh sebi podobnih narodov."*⁴⁵

Ob koncu zapisa velja opozoriti, da so podobne zamisli in ideje, kot jih najdemo pri Hodži, nastajale tudi v slovenskem prostoru obravnavanega obdobja. Najizraziteje gotovo pri Edvardu Kocbeku, čigar najpomembnejši prispevek na to temo⁴⁶ je nastal prav v času, ko je Hodža na drugi strani Atlantika "oblikoval" svojo "Federacijo". O tem, da bi med Kocbekom in Hodžo prišlo do kakršnihkoli stikov ali povezav, ne vemo nič. To je težko verjetno že zaradi generacijske razlike, saj je bil Hodža v drugi polovici tridesetih let, ko je Kocbek šele opozarjal nase, eden najuglednejših evropskih politikov in njuni poti se formalno nista mogli nikjer srečati. Oba moža (čeprav prepričana demokrata) sta pripadala tudi različnim političnim oz. svetovnonazorskim opcijam, zato do morebitnih stikov ni moglo prihajati niti po ideološki oz. strankarski liniji, kar je bila sicer razmeroma pogosta praksa v češkoslovaško-jugoslovanskih odnosih. Domnevamo lahko sicer, da je Hodža za levičarskega katoliškega intelektualca iz Slovenije že slišal⁴⁷, vendar pa tega sam nikjer ne omenja in to konec koncev niti ni tako pomembno. V omenjenem prispevku v Dejanju se namreč tudi Kocbek nikjer ne sklicuje na Hodžo, a ob pozornem branju lahko skoraj z gotovostjo zatrdimo, da je Kocbek Hodževe ideje oz. njegove dotakratne članke na temo srednjeevropske problematike moral odlično poznati. To seveda ne preseneča, če upoštevamo vso Kocbekovo intelektualno širino ter takratno povezanost jugoslovanskega in češkoslovaškega kulturnega prostora. Kocbekova razlaga fenomena Srednje Evrope in njene problematike, kakor tudi vizija njenega bodočega ustroja, se namreč

⁴⁴ Prav tam, str. 238.

⁴⁵ Edvard Kocbek, *Srednja Evropa, Dejanje III/1940*, str. 89.

⁴⁶ Prav tam, str. 89-92.

⁴⁷ Za Kocbekov članek "Premišljevanja o Španiji" (*Dom in svet*, 1937) so namreč hitro izvedeli tudi v Bratislavi in Pragi.

v osnovi od Hodževe sploh ne razlikuje. Lahko bi celo dejali, da je Kocbekov članek neke vrste povzetek dela, ki je v istem času izpod Hodževega peresa šele nastajalo in ki ga zatorej Kocbek nikakor ni mogel poznati. Ker je sam Kocbekov prispevek oz. njegov srednjeevropski koncept pred časom že doživel znanstveno obdelavo in razlago⁴⁸, se bomo na tem mestu omejili zgolj na posamezne dele, ki najočitneje ponazarjajo paralele med Hodževo in Kocbekovo politično mislijo.

Tako se Kocbek in Hodža povsem strinjata v oceni, da je ključ ureditve bodočega evropskega ravnovesja in miru prvenstveno v umiritvi, ureditvi in povezavi Srednje Evrope oz. njenih narodov in držav. Kocbek jasno priznava, da je *"Srednja Evropa tisto konkretno in najbolj akutno razbolelo ozemlje vse Evrope, kjer so v zgodovinsko pogojenem procesu zaobseženi vsi bistveni tehnični in človeški problemi in kjer se že dolgo časa bije borba za najgloblje človeške vrednote."* Zanj predstavlja to ozemlje (*"napojeno z najrazličnejšo krvjo in nabito z najintenzivnejšimi narodnimi energijami"*) *"neprestano leglo novih nevarnosti"*, saj notranje razdeljenost in nehomogenost postaja lahek plen imperIALIZMOV iz soseščine, predvsem seveda nemškega. Kocbek Nemicem sicer priznava tudi določene pozitivne vplive (Herder in nemška romantika) na razvoj srednjeevropskih narodnih idej, vendar pa v Nemčiji vidi predvsem ekspanzionistično nevarnost. Kajti *"od prevlade prusizma do današnjih dni smatrajo Nemci Srednjo Evropo za svoj življenjski prostor"*, njihovo širjenje proti jugovzhodu pa je zato postalo *"vedno bolj politično-gospodarsko in je tako nujno prišlo v spor s tisto duhovno vsebino Srednje Evrope, ki jo je prav isti duh pomagal prebujati in oblikovati."* Vse odtlej je po Kocbeku *"Srednja Evropa v stalnem precepu med svojo lastno poklicanostjo in med njej tujim, vsiljenim smotrom"*. Vidi torej, da Kocbek razlaga enako kot Hodža in tudi v ponujanju rešitve poudarja, da je najprej potrebno rešiti nemško, predvsem gospodarsko vprašanje.⁴⁹ A v ustavitvi imperialističnih vplivov vidi šele začetek, kajti neskladna srednjeevropska narava zahteva izvirno, le njej lastno rešitev cele vrste vprašanj, katerih osnova je

po njegovem mnenju ravnotežje med *"kulturno-politično naravo posameznih njenih narodov in med njeno celotno gospodarsko organizacijo."* Takšno ravnotežje pa lahko, tako Kocbek, zagotovi le srednjeevropska federacija, ki bo uravnovesila neskladje med gospodarskimi, povezovalnimi in kulturno-jezikovnimi, partikularističnimi težnjami.⁵⁰ Zato si Kocbek predstavlja srednjeevropsko ozemlje kot veliko gospodarsko (prometno, carinsko in finančno) unijo, v kateri pa so narodne avtonomije točno statuirane, kajti *"kulturno ustvarjanje in narodna zavest ne smeta biti odvisna od gospodarske moči in oblike, ampak morata biti v svojem življenju zakonito zavarovana."*

Takšna Kocbekova vizija povezane in združene Srednje Evrope, ki pa bi še vnaprej omogočala razvoj vsake od posameznih narodnih identitet, se torej prav v ničemer ne razlikuje od Hodževega koncepta. Oba operirata tudi z istim pojmom – federacija, le da se je Hodža njenega ustroja lotil dosti bolj podrobno in konkretno, v dosti večji meri pa je izpostavil tudi njeno politično formo in pomen.

Ob zaključku se samo po sebi pojavi vprašanje, v kolikšni meri je Kocbek povzemal že znane misli tako Milana Hodže kot tudi ostalih srednjeevropskih federalistov, koliko pa so ti načrti plod njegovih lastnih razmišljanj in spoznanj. Odgovora ne poznamo in ga konec koncev niti ne potrebujemo. Dosti bolj od tega je namreč pomembno dejstvo, da koncept federalne ureditve in s tem rešitve kaotične srednjeevropske situacije, le ni bil tako osamljen in obroben projekt (pa če še tako uglednih) posameznih zanesenjakov, kot se nam na trenutke dozdeva. Ideja je imela kar precej podpornikov v različnih državah in med raznimi narodi, o njej se je razmišljalo, pisalo in govorilo, v določeni meri pa je (čeprav modificirana) aktualna še danes, ob izteku dvajsetega stoletja. Istega stoletja torej, ki je vprašanje Srednje Evrope prvič v resnejši obliki sploh zastavilo, po drugi strani pa bilo njenemu demokratično-integrativnemu odgovoru izrazito nenaklonjeno. Nenazadnje sta to nenaklonjenost na lastni koži občutila tako Milan Hodža, nosilec ideje o srednjeevropski federaciji, kot tudi (morda še bolj) Edvard Kocbek, njen največji zagovornik med Slovenci.

⁴⁸ Peter Vodopivec, O Kocbekovem prispevku k razpravi o Srednji Evropi, Glasnik Slovenske Matice 1990, XIV/1-2, str. 60-62.

⁴⁹ Očitno vidi Kocbek nevarnost samo z zahoda, saj za razliko od Hodže Rusiji oz. Sovjetski zvezi ne posveča nikakršne pozornosti in je v članku sploh ne omenja.

⁵⁰ Vodopivec, n.d., str. 62.

Zusammenfassung

Milan Hodža und Mitteleuropa

Milan Hodža kann als eine der markantesten und fähigsten Persönlichkeiten der slowakischen und tschechoslowakischen Politik der ersten tschechoslowakischen Republik bezeichnet werden. Im Hinblick auf seine politische und diplomatische Tätigkeit und seine politischen Konzepte ist er auch zu den bedeutenden Persönlichkeiten der europäischen Politik der Zwischenkriegszeit zu rechnen.

Sein äußerst interessanter und abwechslungsreicher Lebensweg wurde durch das Milieu, aus dem er hervorging, beeinflusst. Die Familie Hodža war sehr nationalbewußt; Milans Onkel Michal Miloslav Hodža war einer der prominentesten Slowaken des 19. Jahrhunderts. Schon in der österreichisch-ungarischen Monarchie gelangte Milan Hodža über die Journalistik in die Politik und wurde im Jahre 1905 mit den slowakischen und serbischen Stimmen der *Vojvodina* zum einzigen slowakischen Abgeordneten des ungarischen Reichsrats gewählt. Sein erfolgreich vertretenes Hauptanliegen war die Zusammenarbeit der nichtmagyarischen Abgeordneten. Die Grundlage von Hodžas politischen Konzepten war die Demokratisierung der ungarischen Reichshälfte und damit verbunden die Befreiung der nichtmagyarischen Völker. Vor dem Jahr 1914 band Hodža seine Konzepte eng an die Politik des Thronfolgers Franz Ferdinand bzw. an dessen Pläne zur Reform der Monarchie, durch die - mit Hilfe und zum Nutzen der nichtmagyarischen Völker - die Macht und die separatistischen Tendenzen der ungarischen Aristokratie eingeschränkt werden sollten. Hodža war Mitglied des *Belvedere-Kreises* des Thronfolgers, Vertrauter und Ratgeber sowie ausgezeichnete Kenner von Franz Ferdinands politischen Ansichten und Plänen, aber auch persönlichen Vorlieben und Ängsten. Die bekannten Ereignisse von Sarajevo zerstörten die Hoffnung, daß Franz Ferdinand als der künftige Kaiser die nationalen (und sonstigen) Probleme der Monarchie lösen würde. Darum begann Hodža nach einer Alternative zu suchen, die sich während des 1. Weltkrieges auch immer stärker abzuzeichnen begann.

Da Milan Hodža schon jahrelang für die kulturelle, wirtschaftliche und bildungsmäßige Zu-

sammenarbeit der Tschechen und Slowaken eingetreten war, fiel es ihm leicht, unter den geänderten politischen Verhältnissen auch entschieden für eine politische Zusammenarbeit bzw. Vereinigung beider Völker einzutreten. Als Führer der Agrarpartei der Slowakei wurde er Vizepräsident dieser stärksten tschechoslowakischen Partei und permanenter Abgeordneter im Parlament. Er leitete als Minister unterschiedliche Ressorts in mehreren tschechoslowakischen Regierungen und wurde im Jahr 1935 der einzige Ministerpräsident slowakischer Abstammung (eine Zeitlang auch Außenminister), bis er nach dem Münchner Abkommen zurücktrat und emigrierte. Er setzte seine politische Tätigkeit auch im Exil fort, entwickelte aber wegen Meinungsverschiedenheiten mit Benesch eigene Theorien über die Zukunft der Tschechoslowakei und (Mittel)Europas. Leider verhinderte Hodžas Tod im Jahr 1944 in den USA, daß er mit seinem Ansehen und politischen Weitblick ein aktiver Mitgestalter der Entwicklung Nachkriegseuropas geworden wäre.

Von der tschechoslowakischen Historiographie wurde Milan Hodža meist als Vertreter der Ideologie des Tschechoslowakismus bezeichnet, doch bestätigen Hodžas Abhandlungen diese These nur zum Teil. Aus Hodžas Äußerungen ist nämlich klar ersichtlich, daß er ein Gegner der Fiktion von einem ethnisch einheitlichen tschechoslowakischen Volk war. Er vertrat vielmehr die Idee eines tschechoslowakischen "politischen Volkes" und gebrauchte den Terminus "Tschechoslowaken" ausschließlich in diesem Sinne. Hodža war auch kein Verfechter eines rigiden Zentralismus und widersprach diesem insbesondere im Zusammenhang mit sprachlichen und administrativen Fragen. In den dreißiger Jahren befürwortete er sogar das Konzept eines slowakischen Regionalismus, worunter er den Schutz der spezifischen slowakischen Wirtschaftsinteressen und die Dezentralisierung des öffentlichen Lebens verstand.

Das Bauerntum und die Agrardemokratie als dessen Ideologie hielt Hodža für die Grundlage der modernen Demokratie und den Garanten der Unabhängigkeit und Demokratie des Staates. Die Bauern als soziale Gruppe und die Agrarpartei als deren politischer Exponent bildeten seiner Meinung nach die ideale politische Mitte zwischen der Rechten und der

Linken, die Brücke zwischen Kapitalismus und Proletariat. Die Sorge für den kleinen Mann, der das Land bearbeitet, für seine materielle Unabhängigkeit und Menschenwürde sowie die Unterstützung einer agrarisch orientierten Wissenschaft, Ökonomie und sozialen Agrarpolitik, wie sie die Agrardemokratie vertrat, bedeuteten für Hodža gleichzeitig auch das Streben nach individueller Freiheit und sozialem, intellektuellem und moralischem Fortschritt, die er selbst seit jeher verfochten hatte. Seine Theorie der Agrardemokratie vervollständigte er im Laufe der Jahre und verwirklichte sie auch in großem Maße in der Praxis sowohl der Tschechoslowakei als auch Mitteleuropas. Daher können wir ihn als einen der wichtigsten Agrarpolitiker bzw. Ideologen der agrarischen politischen Idee jener Zeit bezeichnen.

Es wurde bereits gesagt, daß Hodža seine politischen Überlegungen und Aktivitäten nicht nur auf die Tschechoslowakei beschränkte. Die (zum Teil bis heute nicht zufriedenstellend gelösten) Beziehungen der Völker Mitteleuropas, Fragen des Nationalismus, der nationalen Minderheiten und der mitteleuropäischen Sicherheit, Integrationsprozesse und die Schwierigkeiten junger Demokratien, all das beschäftigte ihn und er war bemüht, konkrete Lösungsansätze zu finden. In seinem letzten größeren Werk "Die Föderation in Mitteleuropa", das er in der Emigration verfaßte und das

als sein politisches Testament gilt, faßte er seine Ansichten und Überlegungen zusammen. Es handelt sich um eine tiefeschürfende politologische Analyse der (tschecho)slowakischen und mitteleuropäischen gesellschaftspolitischen Entwicklung in einer Umbruchszeit, in der dieser Raum von den schicksalhaftesten Veränderungen, Ideen und kulturpolitischen Strömungen der neueren Geschichte geprägt wurde. Zur Überwindung der Aufsplitterung, Uneinigkeit und damit Verwundbarkeit Mitteleuropas schlug Hodža die Bildung einer demokratischen Föderation der mitteleuropäischen Völker und Staaten vor, die, wirtschaftlich und politisch vereint, einen wichtigen Stabilitätsfaktor auf der europäischen Landkarte bedeuten würde. In einer solchen Föderation sah Hodža keinesfalls die Gefahr des Verlustes der nationalen und staatlichen Souveränität der einzelnen Mitglieder, sondern vielmehr deren Stärkung. Hodža baute sein Föderalismuskonzept auf der konsequenten Durchsetzung demokratischer Prinzipien und der Gleichberechtigung sowie den gemeinsamen Interessen der Mitgliedsstaaten auf. Nur auf diese Weise konnte laut Hodža die Föderation funktionieren und ihren Zweck erreichen, den er am prägnantesten mit den Worten ausdrückte: *"Die mitteleuropäische Föderation muß ein Bollwerk der nationalen und sozialen Sicherheit ihrer Völker sein."*